

І.О.Котик

kotyk_i@mail.ru

С.В.Саричев

kursk-psychol@yandex.ru

Експериментальне дослідження надійності особистості й групи в напружених і екстремальних умовах життєдіяльності

Kotyk I.O. Experimental Research of Group and Individual Reliability in Intense and Extreme Social Conditions / I.O. Kotyk, S.V. Sarychev // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskiy Ivan Ohienko National University, G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufrieva. – Issue 33. – Kamianets-Podilskiy : Aksioma, 2016. – P. 291–313.

І.О. Котик, С.В. Саричев. Експериментальне дослідження надійності особистості й групи в напружених і екстремальних умовах життєдіяльності. У статті обґрунтовано концепцію особистісної надійності як системи характеристик особистості, що є основою успішної саморегуляції у різних сферах життєдіяльності. Аналізуються методологічні й методичні проблеми використання експериментального методу дослідження надійності малої соціальної групи й особистості в напружених і екстремальних умовах життєдіяльності. На основі запропонованого авторами динамічного підходу до вивчення групової поведінки й спільної діяльності у різних соціальних ситуаціях надійність групи представлена як гіпотетичний соціально-психологічний конструкт й операціоналізована в змінних, показниках та емпіричних референтах, що вимірюються безпосередньо за допомогою відповідних психологічних методик. Верифікація гіпотези дослідження спирається на використання соціально-психологічного експерименту в трьох його різновидах – лабораторному, природному та формуальному. Результати застосування експериментального методу до різних видів малих соціальних груп дозволили виявити компоненти, соціально-психологічні механізми й способи підвищення надійності. Дані, одержані авторами, дозволяють уточнити параметричну теорію груп і концепцію організованості груп стосовно недостатньо досліджених умов і ситуацій спільної життєдіяльності. У роботі виявлені причинно-наслідкові зв'язки між організованістю, надійністю та суб'єктивністю малої соціальної групи. Орієнтування особистості в організаційних характеристиках групи відбувається у процесі зіставлення нею власних індивідуально-психологічних можливостей і названих вище властивостей групи.

I.O. Kotyk – the scientific contribution of the co-author is 50% ,

S.V. Sarychev – the scientific contribution of the co-author is 50% .

Ключові слова: лабораторний, природний та формувальний експерименти, надійність групи, особистісна надійність, мала група, спільна діяльність, організованість, суб'єктність, оптимальні, напружені та екстремальні умови життєдіяльності.

І.А. Котик, С.В. Сарычев. Экспериментальное исследование надёжности личности и группы в напряжённых и экстремальных условиях жизнедеятельности. В статье обоснована концепция личностной надёжности как системы характеристик личности, являющейся основой успешной саморегуляции в различных сферах жизнедеятельности. Анализируются методологические, методические и теоретические аспекты надёжности малой социальной группы в напряжённых и экстремальных социальных условиях. На основе предложенного авторами подхода к изучению группового поведения и совместной деятельности в различных социальных ситуациях надёжность группы представлена как гипотетический социально-психологический конструкт и операционализованная в переменных, показателях и эмпирических референтах, измеряемых непосредственно с помощью соответствующих психологических методик. Верификация гипотезы исследования опирается на использование социально-психологического эксперимента в трёх его разновидностях – лабораторном, естественном и формирующем. Результаты применения экспериментального метода к различным видам малых социальных групп позволили выявить компоненты, социально-психологические механизмы и способы повышения надёжности. Данные, полученные авторами, позволяют уточнить параметрическую теорию групп и концепцию организованности групп применительно к недостаточно исследованным условиям и ситуациям совместной жизнедеятельности. В работе выявлены причинно-следственные связи между организованностью, надёжностью и субъектностью малой социальной группы. Ориентирование личности в организационных характеристиках группы происходит в процессе сопоставления ею собственных индивидуально-психологических возможностей и названных выше свойств группы.

Ключевые слова: лабораторный, естественный и формирующий эксперименты, надёжность группы, личностная надёжность, малая группа, совместная деятельность, организованность, субъектность, оптимальные, напряжённые и экстремальные условия жизнедеятельности.

Постановка проблеми. Кардинальні зміни соціально-економічних умов існування людства, що відбуваються у двадцять першому столітті, істотно впливають на малі групи й колективи. Виступаючи первинними осередками суспільства і утворюючи соціальну структуру й соціальні відносини на мікрорівні, малі групи здійснюють істотний вплив на особистість члена групи і, відповідно до принципу зворотного зв'язку, на суспільство. Зміст

та основні тенденції цих взаємозв'язків недостатньо вивчені в контексті сучасної суспільної ситуації та мають стати об'єктом дослідження психологів. Умови життєдіяльності малих груп в останні роки часто були екстремальними й напруженими, тому виразною на часі є необхідність поглибленого вивчення спільної діяльності, взаємодії та поведінки груп в екстремальних, напружених та оптимальних умовах поряд з умовами «стандартними». Практична потреба прогнозування процесу й результатів спільної діяльності малих соціальних груп у різних соціальних умовах посилює актуальність дослідження їхньої надійності. Одним із найважливіших питань, які доводиться розв'язувати під час організації та здійснення психологічного дослідження є питання про методи, про розробку нових і добір уже відомих методик, відповідних предмету, об'єкту, меті й завданням наукового пошуку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вважаємо, що основним методом дослідження надійності групи в екстремальних і напружених умовах спільної діяльності є експеримент. Ми спираємося на такі міркування. Психологи й соціологи, які розробляли проблеми експерименту в соціальних науках (В. Вундт, В.М. Дружинін, О.П. Купріян, Д. Кемпбелл, Т.В. Корнілова, О.Ф. Лазурський, К. Левін, Б.Ф. Ломов, С. Мілграм, Д.С. Мілль, В.Д. Небиліцин, С. Стауффер, Б.М. Теплов, Г.І. Челпанов та інші) виходили з того, що експериментальний метод має активний характер [1; 3; 4; 6; 7; 9; 13]. На їх думку, експериментом є таке дослідження, в ході якого ми створюємо умови, необхідні для оцінювання зв'язків між явищами, які нас цікавлять. Крім того, на думку К. Левіна, експеримент у психології повинен надавати пояснювальну характеристику, з'ясовувати причини, детермінацію людської поведінки, а не обмежуватися лише встановленням факту [5, с. 134]. Цей погляд ґрунтується на припущенні про динамічний характер причинно-наслідкових зв'язків і активному сприйнятті дослідника змінам в об'єкті вивчення.

Активний характер експериментального методу в соціальній психології має доволі широке тлумачення, винятково велике значення надається активності експериментатора (як можливості моделювання реальних умов). До того ж, експеримент має бути обґрунтований теоретично, розв'язувати конкретне теоретичне завдання і встановлювати певну закономірність. Магістральний шлях наукового дослідження у психології, таким чином, полягає у просуванні від теорії до експерименту, мета якого полягає

у віднаходженні психологічних закономірностей, встановленні законів, прогнозуванні психологічних явищ. Розвиваючи уявлення про експеримент у психології, К. Левін виходив з того, що психологія повинна застосовувати галілеєвське мислення, тобто виходити з того, що світ є гомогенним, а окремі явища підпорядковуються спільним закономірностям (що їх і потрібно виявляти та вивчати за допомогою експерименту).

Експеримент має бути детально продуманий, створені певні умови для того, щоб отримати, виокремити саме явище, що вивчається, і це позначає перехід від описового методу до конструктивно-теоретичного, вихід за межі суто емпіричного доведення [5]. Критерієм наукової достовірності є не лише повторюваність наукових фактів, але й охоплення фактів контекстом наукової теорії [5, с. 138].

Важливою методологічною проблемою соціальної психології є розгляд структури експерименту як способу перевірки гіпотези. Як справедливо зауважується в монографії О.П. Купріяна [3], більшість дослідників традиційно визнають за основоположно схему Д.С. Мілля та правило С. Стауффера. Перевірка гіпотези в експерименті відбувається не тільки в силу теоретичних міркувань і побудови послідовності силогізмів, але й у результаті предметно-емпіричної діяльності дослідника, в основу якої покладено спостереження за науковими фактами, їх вимірювання, фіксація їхніх змін, порівняння з іншими фактами.

В експериментальному дослідженні, предметом якого є соціально-психологічні явища, на окремих етапах можуть бути використані такі методи, як інтерв'ю, бесіда, спостереження, анкетування, тести. На думку В.М. Дружиніна, О.П. Купріяна та ін., ці методи можуть передувати експерименту, готувати його або створювати відповідні умови для нього, супроводжувати його, йти слідом після етапу активного впливу на експериментальні змінні. Експеримент тоді є не лише вимірюванням і контролем змінних, але й способом організації дослідження, що інтегрує інші методи [1; 3].

Проблеми використання в соціально-психологічному дослідженні лабораторного та природного експериментів, їх співвідношення, валідності неоднаково розв'язуються різними науковцями. Д. Кемпбелл, О.П. Купріян, П.М. Шихирев, констатуючи широке використання лабораторного експерименту в дослідженні лабораторних груп у соціальній психології, справедливо наголошують, що факти, отримані у такий спосіб, мають невисоку

валідність, виявляються майже не зіставними з соціальним контекстом поведінки та діяльності [3; 4; 13].

Прихильники протилежної позиції вказують на те, що лабораторний експеримент дає додаткові можливості для контролю за змінними й виокремлення досліджуваного психологічного явища у, так би мовити, «чистому вигляді». Варто також відзначити, що саме лабораторний експеримент найбільш розроблений у психології. Цей метод психологи почали розробляти раніше за інші методи, тому він є найбільш поширеним, особливо в американській соціальній психології [7; 13, с. 91; 14; 15]. Американські соціальні психологи вказують на те, що саме лабораторний експеримент спроможний надати однозначне доведення причин, краще контролювати зовнішні змінні, а також дослідити значення й параметри складних експериментальних змінних [14; 15, с.10].

Напевне, лабораторний експеримент наділений деякими перевагами, які неможливо ігнорувати [12]. Розв'язання проблеми, очевидно, полягає не в тому, щоб використовувати або не використовувати лабораторний експеримент у психології, а в тому, для досягнення яких цілей і в який спосіб використовувати його результати, які обставини і прийоми дозволяють зробити валідними дані, отримані в лабораторному експерименті. *Предмет нашого дослідження – надійність особистості та групи* – вимагає поєднання лабораторного та природного експериментів, оскільки повномасштабне відтворення екстремальних і напружених умов не є для нас прийнятним з етичних міркувань.

Б.М. Теплов, аналізуючи проблему співвідношення природного та лабораторного експериментів в аспекті використання активного методу в психології, вважав некоректним їхнє протиставлення, оскільки вони розв'язують різні завдання в ході наукового дослідження в психології. Природний експеримент допомагає формулювати життєво важливі проблеми, дозволяє окреслювати гіпотези, дає можливість застосувати вже усталені закономірності до пояснення деяких складних завдань, дослідити змістові сторони діяльності. Натомість, вдаючись до застосування лабораторного експерименту, можемо не тільки уможлядати, а й в реальності втілити наукову абстракцію, довести висунуті гіпотези, розкрити механізм досліджуваних явищ [9, с. 23].

У монографії О.П.Купріяна теоретично обґрунтовано положення про те, що відносно соціальних об'єктів у психології лабораторний експеримент наділений такими *перевагами*: дає можливість ретельно контролювати змінні; дозволяє широко ма-

ніпулювати експериментальними змінними; наділений значною роздільною силою в плані розв'язання методологічної проблеми контролю та вимірювання [3, с. 35].

О.С. Чернишев та ін. вказують на необхідність вивчення в лабораторному експерименті групи у соціально значущих умовах, зберігаючи соціальний контекст спільної діяльності. У ході моделювання ці дослідники акцентують необхідність використання критичних умов та застосування в якості об'єкта лабораторного експерименту реальні групи [12].

У психології застосовують *прийоми управління* лабораторним експериментом, які дозволяють наблизити ситуацію до *природної*: постановка завдання, достатньо значущого для учасників експерименту; завдання не повинно бути занадто громіздким та складним – це негативно впливає на експериментальну ситуацію; важливо відпрацювати інструкцію для учасників експерименту, в якій цілі та завдання мають бути зрозумілими для всіх. Б.М. Теплов зауважував, що саме інструкція виступає в якості засобу створення однозначної ситуації в лабораторному експерименті, складає сутність розуміння того, про що думає досліджуваний і що прагне зробити, – це і є предметом психологічного дослідження [9, с. 46].

Формулювання мети статті. В умовах кардинальних соціальних і науково-технічних змін проблематика надійності наповнюється новим змістом і вимагає сучасних засобів розв'язання. Необхідність вивчення надійності групи зумовлена також і тим, що у напружених та екстремальних умовах вивчалась, головним чином, діяльність індивіда (найчастіше – діяльність індивіда, що здійснює операторську функцію). Спільна діяльність групи у вказаних ситуаціях досліджена ще недостатньо. Зворотний бік незадовільного рівня наукових знань про надійність групи в різних соціальних умовах становить проблема співвідношення і взаємного зв'язку особистісної та групової надійності. Надійна особистість у надійній групі може виявитися основою стійкої соціальної динаміки. Саме тому *мали на меті* побудувати стратегію, сконструювати методичний блок та реалізувати *експериментальне дослідження надійності групи та особистості у напружених та екстремальних умовах життєдіяльності*.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міркування, викладені вище, дозволили окреслити загальну стратегію дослідження надійності групи у напружених та екстремальних умовах спільної діяльності. У даному дослідженні нам уявляється доцільним вдатися до застосування різних груп методів: спосте-

реження, опитувальні методи, апаратурні методики. Формою організації дослідження є поєднання лабораторного та природного експерименту.

У процесі вивчення надійності групи в напружених умовах спільної діяльності доречно в якості провідного методу організації дослідження обрати природний експеримент, що дозволяє вивчити реальні малі групи в реальних напружених умовах. Його необхідно доповнити лабораторним експериментом, що дозволить виокремити досліджувані психологічні явища у «чистому вигляді» й уточнити дані, отримані в природному експерименті.

Під час дослідження надійності групи в екстремальних умовах спільної діяльності доцільно в якості провідного методу дослідження обрати лабораторний експеримент, що дозволяє моделювати (частково відтворювати) екстремальні умови і здійснювати повний контроль експериментальних змінних. Твердження, наведені вище, стали основоположними для конструювання методичного блоку, використовованого нами для експериментального дослідження надійності групи у напружених та екстремальних умовах спільної діяльності. Методичний блок органічно поєднує методи спостереження, опитування та прилади-моделі спільної діяльності. Прилади «Арка», ГСІ-7 (з приставками «Стресор» та « Самоорганізація») актуалізують процес і властивості спільної діяльності групи. Вказаний методичний блок був застосований нами у польовому соціально-психологічному експерименті – лабораторному та природному. Вважаємо, що в лабораторному експерименті необхідно відвести пріоритетне місце моделюванню спільної діяльності групи за допомогою апаратурних методик.

Відповідно до логіки експериментального дослідження нами були визначені його основні параметри: експериментальні та неекспериментальні змінні, способи їхнього вимірювання та контролю, шляхи обробки даних, уточнення плану проведення дослідження.

Предмет експериментального дослідження – надійність групи, яка є в нашому науковому пошуку залежною експериментальною змінною. *Незалежною експериментальною змінною* є умови спільної діяльності. Незалежна експериментальна змінна в ході здійснення дослідження набувала *трьох основних значень*: оптимальні, напружені та екстремальні умови спільної діяльності. Через маніпулювання незалежною експериментальною змінною (в якості гіпотетичної причини) було задіяне явище надійності (в якості гіпотетичного наслідку). Вважаємо, що на-

дійність групи в напружених та екстремальних умовах спільної діяльності загалом може бути описана за допомогою таких показників:

- результативність;
- взаємодія членів групи;
- узгодженість дій.

Кожен із показників надійності може бути виміряний за допомогою емпіричних референтів, які виявляються безпосередньо і так само безпосередньо можуть бути виміряні й зафіксовані із застосуванням відповідних методик.

Показник «результативність» підлягає вимірюванню наступними емпіричними референтами:

- витрати часу і якість виконання завдання;
- кількість відмов (абсолютних і тимчасових), безвідмовність (питома вага завдань, виконаних без відмови);
- продуктивність спільної діяльності – тобто кількість виробленої продукції, обсяг виконаної роботи;
- ранг групи (місце серед решти груп), визначений експертами за результатами виконання конкретного завдання.

Показник «взаємодія» може бути виміряний спеціально розробленою нами шкалою за допомогою таких емпіричних референтів [8, с. 174]:

- ієрархізація та варіативність взаємодії;
- структура взаємодії в групі;
- самостійність та ініціативність членів групи у взаємодії;
- залученість членів групи до взаємодії в ході спільної діяльності.

Узгодженість дій групи може бути виміряна за допомогою наступних емпіричних референтів через спеціально розроблену нами шкалу [8, с. 176]:

- наявність у групи єдиного плану спільної діяльності;
- ступінь деталізації плану спільної діяльності;
- розподіл і ступінь узгодженості функцій;
- чіткість виконання розробленого плану та відповідність йому дій членів групи.

Одна з проблем полягала в тому, що досліджувані групи різнилися за рівнем організованості. Для забезпечення коректності дослідження й порівнянності даних про групи з різним ступенем організованості потрібно було розподілити їх за ознакою організованості. Ми скористалися *типологією організованості груп* [12], згідно з якою виокремлюються три типи груп. Основні показники організованості вимірювались із застосуванням

«Карти-схеми психолого-педагогічної характеристики групи школярів» (далі – «Карта-схема»), розробленої психологами Л.І. Уманським, О.С. Чернишевим, А.М. Лутошкіним та ін. [10]. Вимірювання основних показників здійснювалось в оптимальних і напружених умовах спільної діяльності, кожен із показників зіставлений нами з певними квантами у «Карті-схемі». Ступінь прояву кожного спостережуваного явища в життєдіяльності групи оцінюється за п'ятибальною шкалою, вмонтовану в «Карту-схему». За кожним із показників визначалось значення моди (M_0).

«Карта-схема» використовувалася в якості основи для монографічного спостереження за життям та діяльністю контактних груп у природному та лабораторному експерименті і водночас в ролі базису для експертної оцінки груп. Усі досліджувані групи були оцінені експертами. В ролі останніх виступили вчителі-предметники, які працюють в одному класі, класні керівники, представники адміністрації школи (для груп – шкільних класів), шефи-інструктори навчальних груп, інструктори-викладачі, методисти (для навчальних груп у центрі підготовки молодіжних лідерів), куратори (для студентських груп). Кожну групу оцінювали не менше ніж п'ять експертів. На підставі цих оцінок двадцять сім груп, які брали участь у дослідженні, зіставлялися з типологією, згадану вище.

У якості показника організованості груп ми використовували також психологічне налаштування на певну діяльність. Цей показник вимірювався за допомогою *приладу-моделі «Арка»*, що найбільшою мірою актуалізує саме цей показник [12, с. 49].

Важливим показником організованості є *одностайність думок*, яка вимірювалася нами за *методикою «Зорово-аналогова шкала»*, розробленою В.О. Хащенком [11, с. 17]. Ця методика цікава тим, що вже неодноразово була використана для дослідження психологічних проблем особистості й групи в напружених та екстремальних умовах.

Загальна стратегія експериментального дослідження надійності групи у напружених та екстремальних умовах спільної діяльності має певні розходження з найбільш поширеною стратегією психологічного експерименту – стратегією «експериментальної та контрольної груп». Відступивши від стратегії «експериментальної та контрольної груп», ми виходили з того, що в умовах поєднання природного та лабораторного експериментів і використання відповідних методик здійснення згаданої стратегії неможливе. Ще один аргумент на користь зміни традиційної

стратегії експериментального дослідження полягає в тому, що характеристика, яка виступає в нашому дослідженні в якості гіпотетичної причини зміни залежної експериментальної змінної (тобто експериментальної імпульс), зокрема умови спільної діяльності групи, змінюється не плавно, а дискретно і має у своїй інтенсивності більше за дві градації, у нашому випадку – три.

Крім того, неможливо вирівняти всі групи за рівнем організованості, як це варто було б зробити відповідно до канонічних вимог, що висуваються до організації експерименту в соціальних науках [1; 3; 4]. Тому групи з високим, середнім і низьким рівнями організованості вивчались нами у порівнянні, зіставлялись за основними діагностованими ознаками залежної та незалежної експериментальних змінних.

Ми навмисне обирали групи, ідентичні за своїми основними не експериментальними (нейтральними) змінними. Практично всі групи (за винятком двох, що досліджувалися в екстремальних умовах) були навчальними; провідним видом діяльності була навчальна; усі досліджувані належали до однієї вікової категорії (рання юність). Для усіх груп, задіяних у дослідженні, спільна діяльність, виконувана ними, була важливою, цікавою, престижною та значущою.

Отже, загальний *задум експериментального дослідження* полягав у тому, щоб, занурюючи групи з різним ступенем організованості в оптимальні, напружені та екстремальні умови спільної групової діяльності (тобто маніпулюючи незалежною експериментальною змінною), запускати гіпотетичну причину, що має породити гіпотетичний наслідок. Гіпотетичним припущенням, що має реалізувати причинно-наслідкові зв'язки, у нашому дослідженні виступає зв'язок між умовами спільної діяльності групи та її надійністю. Зв'язок між гіпотетичною причиною та гіпотетичним наслідком має виявитися у різних якісних та кількісних змінах основних показників надійності у групах з різним ступенем організованості у напружених та екстремальних умовах, порівняно з оптимальними.

У результаті реалізації циклу експериментальних досліджень [2; 8; 12] нам вдалося виявити *компоненти надійності групи*. Найважливішим компонентом надійності є *групова свідомість*. Вона виявляється в однакості думок, у прийнятті групових цілей, узагальненій та адекватній оцінці умов спільної діяльності, повноті образу групової поведінки й поведінки кожного індивіда на всіх етапах здійснення спільної діяльності.

Сформованість групової свідомості є фактором психічної регуляції спільної діяльності й стану самої групи. Високий рівень її розвитку дає групі можливість узгоджено відображати суттєві характеристики особистості. З усієї різноманітності рис особистості групою сприймаються та оцінюються насамперед ті, що безпосередньо сприяють укріпленню або руйнації групи. Узгодженість у глибині та повноті сприймання групи кожним її членом створює стійку морально-психологічну атмосферу визначеності, дозволяє чітко орієнтуватися у ціннісно-нормативних очікуваннях групи стосовно поведінки кожного індивіда. Незначний розвиток групової свідомості призводить до дефіциту інформації про людей і ускладненню організаційного впливу, особливо у напружених та екстремальних умовах спільної діяльності.

Групова мотивація. Найявна групова мотивація актуалізується в єдності психологічного налаштування групи на спільну діяльність, готовності кожного індивіда залучитися до розв'язання групового завдання на кожному етапі, причому не тільки за себе, а й за будь-якого іншого індивіда.

Мотивація виявляється у здатності членів групи надзвичайно злагоджено й швидко актуалізувати власні почуття й волю, з'єднати їх в єдиному емоційно-вольовому стані групи, стійкому щодо зовнішніх впливів. Групова мотивація визначає «передстартовий» стан групи у напружених та екстремальних умовах, впливає на здатність групи дуже швидко мобілізуватися. Якщо висока особистісна мотивація збігається з мотивами групової діяльності (члени групи усвідомлюють, «що для кожного випробування виявиться легшим, коли триматися разом і бути згуртованими»), то діяльність у напружених та екстремальних умовах здійснюється більш ефективно, ніж у звичайних.

Спільність уявлень про організаційні міжособистісні стосунки. Для групи як суб'єкта спільної діяльності особливою значущістю набуває спроможність індивідів відображати уявлення всієї групи про своїх членів і характер їхньої взаємодії. Факт існування особистого й групового варіантів усвідомлення організаційних стосунків спостерігається в групах усіх категорій, а ступінь збігу і якісний зміст суттєво різняться. Зближення образів особистого й групового варіантів організаційних стосунків можна розглядати як конкретне втілення соціально-психологічних характеристик колективу в особистості, свого роду «вкорінення» групи в особистість, що дозволяє членам групи легко орієнтуватися в організаційних зв'язках, зіставляти особистісну стратегію з груповою.

Явище зближення – розбіжності образу організаційних між-особистісних стосунків виявилось стійким і мало різну спрямованість у групах різного рівня організованості. У високоорганізованих групах воно має характер більш точного врахування індивідуальних особливостей учасників; у групах з середнім рівнем організованості – характер реабілітації тих осіб, стосовно яких склалося помилкове уявлення; у групах з низькою організацією розбіжність має доволі вузький діапазон проявів – підвищується оцінка керівника і водночас хаотично оцінюються інші особи. Відповідно, на певному рівні організованості групи виникає досить повне узгодження особистісного й групового варіантів уявлень про організаційні стосунки, що забезпечує впорядкованість взаємодії як основу надійності.

Соціальна установка на збагачення організаційних стосунків у групі. Об'єктивні умови спільної діяльності у напружених та екстремальних умовах (постановка нових цілей і завдань, пошук адекватних шляхів їх досягнення і т.д.) передбачають оптимізацію форм організаційної взаємодії.

Згідно з даними, отриманими в експериментальному дослідженні надійності, ефективність дій у високоорганізованих групах підвищилась унаслідок того, що вони готові до них не тільки операціонально, «технічно», але й психологічно, прагнуть до досконалої форми спільної діяльності. Така мотивація «зустрічі» з ситуацією організаційної невизначеності забезпечує високу ефективність діяльності й адекватну перебудову взаємодії.

Групи з невисокою організованістю не тільки не мають операціонального «технічного» підґрунтя для опанування оптимальних форм взаємодії, але й не усвідомлюють їхніх переваг, інколи просто побоюючись цих прерогатив. Вони можуть формально прийняти нові форми, не усвідомивши їхньої сутності і не бажаючи їх опанувати.

Високоорганізовані групи неспроможні повністю прийняти буденні форми організації, у них складається установка на цілісне сприймання спільного організаційного завдання – послідовність виконання обов'язків і дій усіх осіб. У результаті кожен член групи (незалежно від свого статусу) вибудовує зразок оптимальної організаційної поведінки щодо виконання завдання за всіма його ланками стосовно кожного рівня ієрархії і прискіпливо стежить за його реалізацією. У випадку відходження від «зразка» учасники групи активно намагаються відновити його. «Зразок» цілісного сприйняття організаційного завдання є соціально-психологічною умовою організаційної активності членів колективів.

У надійних групах спостерігається доволі виразна установка на пошук оптимальної організації спільної діяльності, наполегливий пошук «найкращого алгоритму» й залучення до процесу пошуку інших учасників, разом зі встановленням організаційного порядку, тобто такого рівня ділових стосунків і взаємодії, коли за рахунок віднаходження раціональних, скупих, «відшліфованих» алгоритмів значно економляться психологічні затрати й забезпечується надійність групи як суб'єкта спільної діяльності у звичайних, а особливо – у напружених та екстремальних умовах.

Збагачена вольова групова саморегуляція. Напружені й екстремальні умови спільної діяльності позначені тенденцією до опосередкування вольових зусиль найбільш розвиненими груповими явищами. Таким чином, вводяться компенсаторні механізми, які сприяють збереженню і навіть помітному підвищенню ефективності спільної діяльності.

Так, у напружених та екстремальних умовах спільної діяльності одні групи актуалізують моральну культуру і дієвий гуманізм у взаєминах і взаємодії (ввічливість, скромність, відповідальність, підтримка й підбадьорення особи, яка припустилася помилки і т.д.). В інших групах краще «працюють» неформальні компоненти: близька психологічна дистанція між учасниками, однаковий вік, улюблені слівця й мовні звороти, що ними викликаються сміх і гарний настрій, гумор, ефектні жести, а також суголосні цінності в плані спілкування, побуту, оцінок довколишнього світу.

Соціальна установка на успішне подолання ситуації організаційної невизначеності. Важливою соціально-психологічною умовою подолання екстремальних обставин є усвідомлення досліджуваними впевненості в успішному переборюванні труднощів у ході здійснення спільної діяльності в екстремальній ситуації. Це фактично «друге дихання», що надає помітного припливу сил та бадьорості і стає основою для утримання й підвищення ефективності спільної діяльності. Більшість досліджуваних відзначали, що для них усі труднощі скінчилися не в момент завершення екстремальних умов, а раніше, коли вони зрозуміли, що до фіналу випробувань дійдуть усі.

Оптимальна психологічна дистанція між членами групи в системі міжособистісних стосунків. У напружених та екстремальних умовах спільної діяльності кожен з членів групи має зробити певний внесок у розв'язання завдань, що стоять перед групою. Особистісна позиція кожного члена групи в умовах від-

хилення еталону дій, визнаних у групі, фіксується й прискіпливо оцінюється з боку групи (особливо в умовах міжгрупового змагання). Найбільш значні помилки (повна відмова) є найбільш небезпечними для процесу й результатів спільної діяльності. Ці помилки є сильним дезорганізуючим фактором. Усі помилки група зіставляє з членом групи, з вини якого помилка сталася. За своєю формою та змістом реакції групи на поведінку людини, яка припустилася помилки, досить своєрідні й не завжди адекватні, що приховує в собі небезпеку конфліктів. Спосіб реагування на значні помилки, вміння зберігати комунікації і доводити справу до завершення красномовно свідчать про ступінь надійності групи.

Поведінка групи, її реагування на помилки визначаються здебільшого психологічним статусом особи, яка завинила, у групі. У разі помилки, що її припустився члени групи з невисоким груповим статусом, група реагувала дуже негативно, і ця реакція надалі адресувалась іншим членам колективу.

У таких умовах виникає груповий конфлікт, що часто призводить до повного розладу внутрішніх групових комунікацій і спричиняє свого роду «психологічний шок». Зауважимо, що виникнення конфлікту відбувається, в основному, за умов переходу групового обговорення «на особистості». Витоки такого некомфортного стану члени групи шукають в особистісних якостях своїх товаришів. Потрібні спеціальні зовнішні зусилля, щоб вивести групу зі стану «комунікативного шоку».

Розвиток ситуації в такому руслі є своєрідним критерієм визначення впливу осіб з низьким статусом на організацію загалом. При цьому, залежно від рівня організованості групи та умов спільної діяльності, процес впливу осіб з низьким статусом може відбуватися по-різному. Так, в умовах здійснення особливо значущої діяльності, із задалегідь чітко визначеним і конкретизованим внеском кожного індивіда, у слаборозвинених групах особи з низьким статусом виступають центрами дезорганізації.

У недостатньо організованих групах не стримуються гнів і роздратованість по відношенню до членів групи із низьким статусом, бракує терпіння, оскільки винуватці драматичної ситуації не є авторитетними й з ними не прийнято маніжитися. У напружених умовах спільної діяльності особи з низьким статусом виконують типову для них функцію центрів розрядки напруженості (роль «цапа-відбувайла») без драматичних наслідків для усієї групи загалом. У разі, коли статусна структура групи пред-

ставлена небажана соціометричними зірками, але більшість з них бажані та прийнятні (без аутсайдерів), то реакція групи на помилки набуває зваженого та заступницького характеру.

Особистісним потенціалом забезпечення надійності групи виступає, на нашу думку, лідерство. Згідно з нашими даними, у процесі орієнтування, що передує здійсненню спільної діяльності, саме лідери помічають напружену ситуацію спільної діяльності групи загалом, обирають засоби досягнення прийняттого результату всією групою разом. Більшість інших членів групи бачать у плані майбутньої спільної діяльності лише свої функції та завдання, що мають вирішуватися саме ними. Лідери, навпаки, спостерігають майбутню та поточну спільні діяльності «концептуально», загалом [8].

У виконавчій частині спільної діяльності лідери координують взаємодію, розподіляють «поля діяльності» між членами групи, віддають розпорядження. Особливо підсилюється ця координаційна функція в завершальній фазі виконання спільної діяльності. Оцінюючи результати спільної діяльності, лідери надійних груп відчують потребу й спроможні до змін у взаємодії заради досягнення якнайкращого результату. У напружених умовах спільної діяльності вони прагнуть до створення найбільш досконалої форми організації життєдіяльності за рахунок побудови взаємодії [12]. *Лідерство, безперечно, є одним з соціально-психологічних механізмів надійності групи.*

Експериментальне дослідження надійності групи у напружених та екстремальних умовах спільної діяльності дозволило встановити *соціально-психологічні механізми надійності групи*. Ми дійшли висновку, що в якості названих механізмів виступають соціально-психологічні явища, що втілюються у напружених та екстремальних умовах і дозволяють актуалізувати латентні в оптимальних умовах компоненти надійності.

Згідно з нашими даними, *в якості соціально-психологічних механізмів надійності виступають такі явища групової психіки:*

- якісне збагачення й перетворення лідерства;
- активне звернення до групового досвіду спільної діяльності;
- збереження організаційного порядку;
- гнучка й доцільна зміна взаємодії членів групи;
- розвинена орієнтувальна частина спільної діяльності;
- установка на вдосконалення функціональної структури групи.

Якісне збагачення й перетворення лідерства. У надійних групах лідерство не є конфліктним, абсолютним і жорстким, спостерігалася співпраця між лідерами. Лідери відіграють провідну роль у процесі узгодження спільної діяльності, бачення ними майбутньої спільної діяльності в напружених і екстремальних умовах «концептуальне», вирізняється цілісністю й повнотою.

Має місце чітке виокремлення *лідерів «стратегічної» і «тактичної» дії*, що збагачує взаємодію в групі й дозволяє оптимізувати спільну діяльність у напружених та екстремальних умовах стосовно результативності й витрат (докладених зусиль). «Стратегічні» лідери ставлять перед групою віддалені завдання (наприклад, «берегти сили», «триматися»), збагачують раціоналістичним духом організацію спільної діяльності. У разі виникнення неочікуваних труднощів у членів групи такі лідери, як правило, перебирають на себе обов'язки, виконання яких потребує найбільших зусиль. Вони часто виступають генераторами ідей і пропонують групі для обговорення декілька варіантів спільної діяльності (самі беруть активну участь у цьому обговоренні). При цьому «стратегічні» лідери зазвичай не беруть участі у встановленні послідовності виконання дій членами групи, не опікуються перерозподілом функцій між ними. «Тактичні» лідери зосереджуються на «технологічних компонентах» спільної діяльності, вони конкретизують роботу кожного члена групи, уточнюють деталі взаємодії, коригують виконання дій членами групи. Лідер цього типу, як правило, віддає спонукальні розпорядження іншим членам групи в ході здійснення спільної діяльності (на кшталт «роби те», «не роби цього»).

В екстремальних умовах спільної діяльності взаємодія «стратегічних» і «тактичних» лідерів може виявлятися як по чергове перебирання на себе провідної позиції в групі. Наприклад, в одній з груп «стратегічний» лідер активно виявив себе, висувачи нові ідеї стосовно того, як групі належить діяти в обставинах, що склалися. Відтак функції безпосереднього керівництва групою передаються «тактичному» лідеру. Але «стратегічний» лідер продовжує стежити за ходом розгортання діяльності й у разі необхідності залучається до процесу керівництва.

Отже, провідна роль лідерів у напружених та екстремальних умовах спільної діяльності виявляється в тому, що вони пропонують конкретні варіанти здійснення спільної діяльності, вносять корективи в процес виконання діяльності, змінюють функції членів групи (перерозподіляють функції відповідно до умов).

Активне звернення до групового досвіду спільної діяльності. У надійних групах виразно виявляється збереження й закріплення позитивного досвіду спільної діяльності. Зовні це виражається як добровільне прийняття членами групи стійкої системи правил і стосунків, що дозволяють реалізувати найбільш раціональний варіант спільної діяльності (він потребує найменших витрат сил для отримання прийняттого для групи результату). Знайшовши такий варіант, члени надійних груп прагнуть закріпити, запам'ятати його (і навіть добирають для нього словесну «позначку») і в подальшому відтворюють його в аналогічних і схожих умовах.

Збереження організаційного порядку. Надійні групи у напружених та екстремальних умовах спільної діяльності активно дотримуються організаційного порядку, тобто звичних схем взаємодії, звичних робочих поз, звичного розташування членів групи біля пультів приладів-моделей, орієнтації приладів стосовно конкретних досліджуваних (у лабораторному експерименті). Це типово для виконання діяльності, умови якої не містять елементів новизни, раптовості, несподіванки для членів групи. З погляду розподілу, узгодження й виконання функцій це можна пояснити тим, що в надійних групах складається організаційний порядок.

В організаційному порядку зберігаються продукти доцільного проектування спільної діяльності, взаємодії членів групи, а також розподілу та узгодженості їхніх функцій. Організаційний порядок додає спільній діяльності корисного «автоматизму», що дозволяє діяти злагоджено й синхронно, не вимагає від членів групи додаткових зусиль, дозволяє діяти економно й впорядковано, раціоналізувати спільні дії.

Гнучка й доцільна зміна взаємодії членів групи. Взаємодія членів надійних груп у напружених та екстремальних умовах спільної діяльності спрямована на ділову інтеграцію групи, зосереджена на ключових моментах реалізації спільних дій, необхідних для досягнення групових цілей. Члени надійних груп відчувають потребу й спроможні змінювати взаємодію заради досягнення найкращого з можливих результату, вони прагнуть врахувати можливі наслідки змін, що вносяться у взаємодію. Ініціативи щодо зміни взаємодії у відповідності з умовами формулюються кожним з більшості членів надійних груп.

До того ж для надійних груп характерна антиципація можливих наслідків від очікуваних і внесених змін у взаємодію. Вка-

зани зміни зіставляються з імовірністю досягнення найкращого результату з можливих.

У групах, які проходили випробування в екстремальних умовах, існувала домовленість про чергування виконання найбільш складних і відповідальних функцій заради збереження сил і успішного проходження випробування загалом (за висловом одного з досліджуваних, «щоб дійти без втрат»). Взаємодія членів надійних груп у напружених та екстремальних умовах спільної діяльності не була стабільною і стійкою, а зазнавала постійних трансформацій.

Розвинена орієнтувальна частина спільної діяльності. Орієнтувальна частина спільної діяльності в напружених та екстремальних умовах надійних груп має більшу питому вагу порівняно з виконавчою частиною. У таких групах велика увага приділяється узгодженню майбутніх спільних дій, детальній розробці плану колективної справи. Орієнтування здійснюється зацікавлено й наполегливо, детально обговорюються подробиці майбутньої діяльності, їхні ймовірні наслідки. Після тривалого обговорення план спільної діяльності приймається як добровільне керівництво до дії членами групи.

Змістова частина плану майбутньої спільної діяльності у напружених та екстремальних умовах поліпшується, порівняно з оптимальними умовами, й характеризується ретельним розподілом дій та операцій, стабільністю, спроможністю кожного члена групи обґрунтувати розподіл дій та операцій, а також порядок їх виконання. Досліджувані уточнювали зміст завдання, умови його виконання, ставили питання стосовно умов початку й завершення процедури, критеріїв її оцінки, уточнювали окремі положення інструкцій.

Досліджувані наполегливо прагнуть віднайти найбільш раціональний спосіб здійснення спільної діяльності, що передбачає найменші витрати сил і дає найкращі результати. Це особливо яскраво виявляється в екстремальних умовах спільної діяльності, коли в ході орієнтування досліджувані обговорюють майбутні спільні дії, узгоджують їхню послідовність, розподіляють ділянки роботи. Доволі часто підготовка наступної спільної діяльності являє собою розробку деталізованого «сценарію», який передбачає для кожного члена групи поінформованість щодо того, коли йому потрібно залучитися до взаємодії з іншими, які дії він виконує самостійно, а які – у взаємозв'язках (або паралельно) з іншими членами групи.

Крім цього, досліджувані проговорювали дії, які мають виконати, у визначеній заздалегідь послідовності, вказуючи, з

ким при цьому збираються взаємодіяти. Вважаємо істотним той факт, що орієнтування є не лише засобом формування образу спільної діяльності й проектування функцій, що виконуються кожним членом групи, але й дозволяє відрегулювати взаємодію в середині колективу.

Надійні групи не просто витрачають більше часу на орієнтування, вони використовують цей час більш продуктивно – для вироблення плану спільної діяльності, взаємного емоційного налаштування, аналізу й підбиття підсумків спільної діяльності.

Установка на вдосконалення функціональної структури групи в напружених та екстремальних умовах спільної діяльності зовні виявляється в поділі групи на мікрогрупи за функціональною ознакою для розв'язання певних окремих завдань, уточнення функцій окремих членів групи. Зазвичай подібна поведінка базується на оцінці результатів попередньої діяльності групи, порівнянні цих результатів з еталоном (найкращим результатом із можливих) або з результатом, який продемонструвала інша група в цих обставинах. Підсумком вдосконалення функціональної структури групи, як правило, стає оптимізація спільної діяльності за процесом і результатом.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок з цього напрямку. Особистісна надійність є фундаментальною, атрибутивною ознакою особистості, яка характеризує її здатність до прогнозованої відповідальної поведінки, пов'язаної з реалізацією соціальних відношень відповідно до групових норм та цінностей.

Надійність групи – системна соціально-психологічна властивість групи, яка актуалізується у напружених і екстремальних умовах спільної діяльності, що передбачають оптимізацію групової структури з пріоритетом спрямованості, розвиток здатності групи до орієнтування, самокерованість групи, специфічну структуру групового лідерства, котре охоплює стратегічне й тактичне лідерство, оптимальне реагування на помилку у спільній діяльності.

Основним методом дослідження надійності особистості й групи в напружених і екстремальних умовах спільної діяльності є соціально-психологічний експеримент за поєднання лабораторного та природного експерименту. В операціональному контексті надійність групи може бути загалом охарактеризована станом результативності групи, взаємодії та узгодженості дій її членів.

Надійність групи детермінована організованістю групи. Групи з різним рівнем організованості характеризуються неоднаковою динамікою основних показників надійності в напружених і екстремальних умовах спільної діяльності.

Психологічними механізмами надійності групи в напружених і екстремальних умовах спільної діяльності є: розвинена орієнтувальна частина спільної діяльності, якісне збагачення й перетворення лідерства, активне звернення до групового досвіду спільної діяльності, збереження організаційного порядку, гнучкості й доцільні трансформації взаємодії членів групи, вдосконалення функціональної структури організації.

Психологічні механізми надійності групи в напружених і екстремальних умовах спільної діяльності ґрунтуються в психологічних механізмах, притаманних оптимальним умовам спільної діяльності.

Соціально-психологічними компонентами надійності групи в напружених і екстремальних умовах спільної діяльності виступають: групова мотивація, групова свідомість, однозначність образу організаційних міжособистісних стосунків, соціальна установка на збагачення організаційних відношень у групі, збагачена групова волява саморегуляція, соціальна установка на успішне подолання ситуації організаційної невизначеності, оптимальна психологічна дистанція поміж індивідами в системі міжособистісних стосунків у групі.

Надійність групового суб'єкта спільної діяльності, спілкування й відношень втілюється в особі лідера. Здатність лідера до соціального пізнання й прогнозування, організації соціальних дій у групах і між групами сприяє виявленню в напружених і екстремальних умовах групових потенціалів, що не можуть бути виявлені в оптимальних і «стандартних» соціальних умовах.

Дослідження соціально-психологічних основ надійності групи в напружених умовах було б неповним без експериментального формування надійної групи та особистості у групі, що і стане предметом нашого подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. Дружинин В.Н. Экспериментальная психология / В.Н. Дружинин. – СПб. : Питер, 2004. – 320 с.
2. Котик І.О. Надійність групи та особистісна надійність у групі / І.О.Котик, С.В.Саричев // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту

- психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С.Д.Максименка, Л.А.Онуфрієвої. – Вип. 32. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2016. – С.245–265.
3. Куприян А.П. Методологические проблемы социального эксперимента / А.П. Куприян. – М. : Изд-во МГУ, 1971. – 157 с.
 4. Кэмпбелл Д. Модели экспериментов в социальной психологии и прикладных исследованиях / Д. Кэмпбелл. – М. : Прогресс, 1980. – 391 с.
 5. Левин К. Конфликт между аристотелевским и галилеевским способами мышления в современной психологии / К. Левин // Психологический журнал. – 1990. – Т. 11. – № 5. – С. 134–158.
 6. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б.Ф. Ломов. – М. : Наука, 1984. – 444 с.
 7. Милграм С. Эксперимент в социальной психологии / С. Милграм. – СПб. : Питер, 2001. – 336 с.
 8. Сарычев С.В. Социально-психологические аспекты надёжности группы в напряжённых ситуациях совместной деятельности / С.В. Сарычев, А.С. Чернышев. – Курск : Изд-во КГПУ, 2000. – 180 с.
 9. Теплов Б.М. Об объективном методе в психологии / Б.М. Теплов // Избранные труды: в 2-х т. – М. : Педагогика, 1985. – Т. 1. – С. 281–309.
 10. Уманский Л.И. Карта-схема психолого-педагогической характеристики группы школьников / Л.И. Уманский [и др.]. – Курск, 1971. – 43 с.
 11. Хащенко В.А. Программа комплексного исследования жизнедеятельности личности и группы в экстремальных условиях / В.А. Хащенко // Методики психологической диагностики личности и группы. – М. : ИП АН СССР, 1990. – С. 150–190.
 12. Чернышев А.С. Психологическая школа молодёжных лидеров / А.С. Чернышев, Ю.А. Лунев, Ю.Л. Лобков, С.В. Сарычев. – М., 2005. – 275 с.
 13. Шихирев П.Н. Современная социальная психология / П.Н. Шихирев. – М., 1999. – 448 с.
 14. Aronson E. Methods of research in social psychology / E. Aronson, M. Carlsmith. – NY. : McGraw-Hill, 1990. – 376 p.
 15. Handbook of social psychology / ed. by G. Lindzey, E. Aronson. – NY, 1985. – Vol. 1. – 556 p.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Druzhinin V.N. Jeksperimental'naja psihologija / V.N. Druzhinin. – SPb. : Piter, 2004. – 320 s.
2. Kotik I.O. Nadijnist' grupi ta osobistisna nadijnist' u grupi / I.O.Kotik, S.V.Sarichev // Problemi suchasnoi psihologii: Zbirnik naukovih prac' Kam'janec'-Podil's'kogo nacional'nogo universitetu imeni Ivana Ogiienka, Institutu psihologii imeni G.S. Kostjuka NAPN Ukraini / za nauk. red. S.D.Maksimenka, L.A.Onufrievoi. – Vip. 32. – Kam'janec'-Podil's'kij : Aksioma, 2016. – S.245–265.
3. Kuprijan A.P. Metodologicheskie problemy social'nogo jeksperimenta / A.P. Kuprijan. – M. : Izd-vo MGU, 1971. – 157 s.
4. Kjempebell D. Modeli jeksperimentov v social'noj psihologii i prikladnyh issledovanijah / D. Kjempebell. – M. : Progress, 1980. – 391 s.
5. Levin K. Konflikt mezhdu aristotelevskim i galileevskim sposobami myshlenija v sovremennoj psihologii / K. Levin // Psihologicheskij zhurnal. – 1990. – V. 11. – № 5. – S. 134–158.
6. Lomov B.F. Metodologicheskie i teoreticheskie problemy psihologii / B.F. Lomov. – M. : Nauka, 1984. – 444 s.
7. Milgram S. Jeksperiment v social'noj psihologii / S. Milgram. – SPb. : Piter, 2001. – 336 s.
8. Sarychev S.V. Social'no-psihologicheskie aspekty nadjozhnosti grupy v naprjazhennyh situacijah sovместnoj dejatel'nosti / S.V. Sarychev, A.S. Chernyshev. – Kursk : Izd-vo KGPU, 2000. – 180 s.
9. Teplov B.M. Ob obektivnom metode v psihologii / B.M. Teplov // Izbrannye trudy: v 2-h t. – M. : Pedagogika, 1985. –T. 1. – S. 281–309.
10. Umanskij L.I. Karta-shema psihologo-pedagogicheskoi harakteristiki grupy shkol'nikov / L.I. Umanskij [i dr.]. – Kursk, 1971. – 43 s.
11. Hashhenko V.A. Programma kompleksnogo issledovanija zhiznedejatel'nosti lichnosti i grupy v jekstremal'nyh uslovijah / V.A. Hashhenko // Metodiki psihologicheskoi diagnostiki lichnosti i grupy. – M. : IP AN SSSR, 1990. – S. 150–190.
12. Chernyshev A.S. Psihologicheskaja shkola molodezhnyh liderov / A.S. Chernyshev, Ju.A. Lunev, Ju.L. Lobkov, S.V. Sarychev. – M., 2005. – 275 s.

13. Shihirev P.N. *Sovremennaja social'naja psihologija* / P.N. Shihirev. – M., 1999. – 448 s.
14. Aronson E. *Methods of research in social psychology* / E. Aronson, M. Carlsmith. – NY. : McGraw-Hill, 1990. – 376 p.
15. *Handbook of social psychology* / ed. by G. Lindzey, E. Aronson. – NY, 1985. – Vol. 1. – 556 p.

I.O. Kotyk, S.V. Sarychev. Experimental Research of Group and Individual Reliability in Intense and Extreme Social Conditions. In the article the authors regard the concept of personal reliability as a system of individual characteristics that serve as the basis of successful self-regulation in various spheres of life and analyze methodological and methodical problems in the use of the experimental method in research of a small social group's and individual's reliability in intense and extreme social conditions. The authors offer a dynamic approach to the study of group behavior and joint activities in various social situations, and so present group reliability as a hypothetical social and psychological construct operated in variables, indicators and empirical referents which are measured directly by means of appropriate psychological methods. Verification of the hypothesis of the study is based on three varieties of social and psychological experiments – laboratory, natural and forming. The results of the experimental method implication to the study of different types of small social groups allow the authors to identify the components, social and psychological mechanisms and ways to improve reliability. Data collected by the authors can accurately specify the parametric group theory and the concept of groups' organization as regards insufficiently researched conditions and situations of joint life activities. The paper identifies the causal and consequential connections in small social group's orderliness, reliability and subjectivity. Orientation of an individual in organizational characteristics of the group occurs in the process of applying one's own individual psychological features to the above-mentioned properties of the group.

Key words: laboratory, natural and forming experiments, group reliability, personal reliability, small group, joint activities, ability at organization, subjectivity, stability, optimal, intense and extreme social conditions.

Received February 07, 2016

Revised March 23, 2016

Accepted April 22, 2016